

М.І. Дземан

Науково-виробничий центр
ТОВ «ЕРБІС», ПП «Лабораторія
ЕРБІС», м. Київ

ОБРАЗЦОВ ВАСИЛЬ ПАРМЕНОВИЧ І ДРАГОМИРОВ МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ: МІФИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ (частина 1)

Резюме

У статті наведено матеріали історичної розвідки щодо доленосного опікування київського, волинського та подільського генерал-губернатора М.І. Драгомирова створенням в Університеті св. Володимира належних умов для розквіту наукового та клінічного таланту одного з корифеїв і засновників Київської школи терапевтів Василя Парменовича Образцова.

Ключові слова

Університет св. Володимира, Київська школа внутрішньої медицини, В.П. Образцов, М.І. Драгомиров.

*Народився я в серці Малоросії — Чернігівському Конотопі, — тож не може раптом з мене ви-
йти якийсь там тамбовець, могильовець чи калужанин, ба навіть бердичівець — кожному своє.
М.І. Драгомиров*

Серед широкого розмаїття київських легенд і бувальщин мене особливо вразила оповідь про відомого київського професора-терапевта, корифея світової медицини, одного із засновників Київської школи терапевтів Василя Парменовича Образцова та бойового генерала, визначного державного діяча, «таємного Никодима українства» Михайла Івановича Драгомирова. Уперше я її почув у 1993 році на одному з показових занять зі слухачами курсів ФПК із внутрішньої медицини, яке феєрично провів професор А.П. Пелешук. Корінний киянин, Анатолій Петрович, був закоханим у своє рідне місто та його історію. Великий патріот Київської терапевтичної школи та своєї alma mater, Національного медичного університету, він надавав виключно важливого значення дослідженню та популяризації іс-

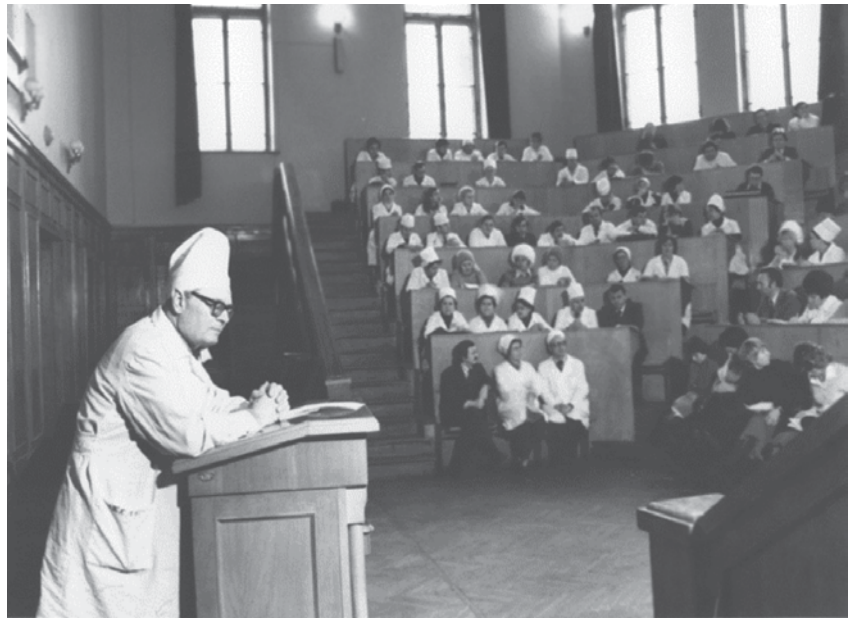
Генерал Михайло Іванович Драгомиров і Василь Парменович Образцов — київський професор-терапевт, корифей світової медицини, один із засновників Київської школи терапевтів

торії української медицини. Все своє життя він це робив «і словом, і ділом». Тож після блискучого клінічного розбору та результативного консилиуму Анатолій Петрович розпочав змістовно гортати сторінки минувшини київської медицини. Тоді,

© М.І. Дземан

Професор А.П. Пелешук

Лекція професора А.П. Пелешука

незважаючи на поважний вік (80 років!), він жваво та захоплююче й розповів історію про доленосне опікування київського, волинського та подільського генерал-губернатора М.І. Драгомирова створенням в Університеті св. Володимира належних умов для розквіту наукового та клінічного таланту одного з корифеїв та засновників Київської школи терапевтів В.П. Образцова.

Атмосфера спілкування була фантастичною. Усі присутні усвідомлювали, що мають унікальну можливість безпосереднього спілкування з патріархом вітчизняної терапії¹. Тож ніхто серед курсантів ФПК, які зазвичай під час підвищення в столиці квалі-

фікації свого фаху намагаються вирішити якомога більше різних приватних питань, вже нікуди не поспішив. Заняття відбувалось серед спеціально відкритих на цей час меморіальних експозицій, присвячених академіку В.М. Іванову.

Тут потрібно сказати, що професор А.П. Пелешук свято беріг пам'ять про свого Вчителя акаде-

¹ *Анатолій Петрович Пелешук — яскравий представник плеяди фундаторів вітчизняної медицини другої половини ХХ сторіччя, професор, доктор медичних наук, заслужений діяч науки і техніки УРСР (1971), лауреат Державної премії УРСР (1980), лауреат премій імені М.Д. Стражеска (1992) та імені Ф.Г. Яновського (1997) НАН України. Він майже три десятиріччя завідував однією з базових клінічних кафедр Національного медичного університету, а в 1965 році створив і очолив (за сумісництвом) відділ терапевтичної нефрології Інституту урології та нефрології АМН України. Науково-педагогічний досвід професора А.П. Пелешука узагальнено в понад 350 наукових працях, серед яких більше ніж два десятки монографій, посібників та підручників. Його нагороджено орденами «Знак пошани», Вітчизняної війни 2-го ступеня, Богдана Хмельницького та багатьма медалями. Але найбільше Анатолій Петрович пишався тим, що йому вдалося створити в стінах рідного Київського медичного інституту популярну в Україні та далеко за її межами наукову терапевтичну школу. У науково-педагогічній школі професора А.П. Пелешука виховано 6 докторів і 32 кандидати медичних наук, серед яких відомі та шановані вчені: академік Л.А. Пиріг, професори Т.Д. Никула, П.М. Боднар, А.С. Свінцицький, А.Д. Тодоренко та багато інших. Неймовірно, але факт: обіймаючи керівні посади та беручи активну участь у громадській діяльності, Анатолій Петрович не був членом КПРС. І ніхто ніколи не чув від нього в пострадянські часи з приводу цього коментарів із кон'юнктурними мотивами.*

міка Вадима Миколайовича Іванова — засновника терапевтичної клініки кафедри на базі Київської центральної басейнової клінічної лікарні МОЗ України (від 2011 р. — Республіканська клінічна лікарня МОЗ України). За його ініціативи та безпосередньої участі на базі цього лікувального закладу було засновано терапевтичну клініку ім. академіка В.М. Іванова (Постанова № 212 Ради Міністрів УРСР від 28 лютого 1962 р.). Під безпосереднім керівництвом Анатолія Петровича в його кабінеті загальними стараннями співробітників кафедри, учнів та родичів Вадима Миколайовича було встановлено експозиції, присвячені Вчителю. Згодом наполегливий Анатолій Петрович домігся й організації меморіальної кімнати академіка В.М. Іванова та заснованої ним академічної клінічної школи внутрішньої медицини. У меморіальній кімнаті кафедрою проводились значущі наукові форуми. Професор А.П. Пелешук любив особисто показувати курсантам, інтернам, студентам та гостям кафедри дорогі та рідні його серцю експозиції та супроводжував їх неймовірно цікавими поясненнями. І тоді час втрачав владу над київським професором медицини. Зрештою така плідна форма комунікації з легкої руки Анатолія Петровича стала доброю традицією кафедри. З часом особливої популярності набули саме форуми молодих учених-інтернів у меморіальній кімнаті кафедри. Ця плідна традиція, незважаючи на чергову зміну профілю кафедри (з внутрішньої медицини медичного факультету на таку стоматологічного) і сьогодні не тільки збережена, але й продовжена. Стараннями вже учня та наступника Анатолія Петровича по завідуванню кафедрою професора А.С. Свінціцького в меморіальній кімнаті встановлено експозицію, присвячену й професору Пелешуку А.П. Під керівництвом Анатолія Стані-

лавовича започатковані й наукові читання пам'яті професора А.П. Пелешука. Вони стали традиційними — вже відбулися IV наукові читання.

А тоді майстерно вплетена професором А.П. Пелешуком у сторінки минувшини київської медицини історія про Василя Парменовича Образцова та Драгомирова Михайла Івановича справила на присутніх неабияке враження й викликала чималий інтерес. Подив викликала оповідь про те, як командуючий Київським військовим округом і київський, волинський та подільський генерал-губернатор у святкові дні, одягнувши вишивану сорочку, залюбки спілкувався з киянами про насущні проблеми громади. Зацікавлено була сприйнята й розповідь про товариські «пампушкові посиденьки» в генерал-губернатора Михайла Драгомирова із цвітом київської інтелігенції — В.Б. Антоновичем, П.Г. Житецьким, М.В. Лисенком, М.К. Пимоненком та багатьма іншими. Із реакції всіх присутніх викладачів медичних вишів я зрозумів, що факт про сприяння М.І. Драгомирова в кар'єрі київського професора В.П. Образцова є інкогніто й для них. На їх запитання: «А де ж можна ознайомитись у літературі із цією історією?» Анатолій Петрович на мить спохмурнів та зауважив, що, на жаль, багато подій із життя київської спільноти через кон'юнктурні упередження, м'яко кажучи, не вітались. Та згодом Анатолій Петрович, властиво для нього злегка примружившись, скромно промовив: «Ця відома серед київських лікарів історія передається з покоління в покоління спадкоємно». Згодом, хвилю помовчавши, якимось умить просвітлівши, з оптимізмом сказав: «Я вірю, що в майбутньому вона буде належним чином досліджена й, цілком можливо, описана». І вже насамкінець він ще раз виразно наголосив на доленосній значущості опіки М.І. Драгомирова «лекарем Васи́лем Образцовим» для розквіту таланту цього корифея Київської школи внутрішньої медицини.

Зрозуміло, що сприяння М.І. Драгомирова, який одночасно обіймав посади командувача Київського військового округу та київського, волинського та подільського генерал-губернатора, було конструктивним (щоб не сказати визначальним) у створенні належних передумов для розквіту в Університеті св. Володимира наукового та клінічного таланту одного із засновників Київської школи терапевтів професора В.П. Образцова. Але що ж все-таки було визначальним для логіки подій цієї київської бувальщини? У наших візаві істотно значущою була різниця у віці (21 рік) та в соціальному положенні. Життєвий шлях, інтереси й уподобання засновника військової педагогіки, видатного військового теоретика, знаного публіциста та філософа, генерал-ад'ютанта, генерала від інфантерії, професора тактики й військової історії, талановитого військового та цивільного ад-

Професор Свінціцький А.С. біля експозиції, присвяченої Анатолію Петровичу Пелешуку, під час занять із курсантами ФПК

міністратора, що обіймав посади начальника Академії Генерального штабу, командувача багатьма військовими з'єднаннями, зрештою генерал-губернатора М.І. Драгомирова, та «лекаря» В.П. Образцова мають дуже мало спільного. Зазначимо, що загалом банальна ситуація, коли можновладці мали особистого «придворного» лікаря для тодішнього (як, зрештою, й сучасного) суспільства, є досить звичною. Пригадаємо з київських бувальщин хоча б історію з особистими лікарями київського генерал-губернатора Д.Г. Бібікова (який у 1812 році в Бородінській битві втратив руку). Власне, Дмитро Гаврилович у 1837 році привіз із Петербурга до Києва Августа-Фрідріха Мерінга (старшого брата відомого київського професора Ф.Ф. Мерінга). Зрозуміло, що за високої протекції кар'єра Августа-Фрідріха в Україні була блискучою. У 1841 році А.-Ф. Мерінг прийняв присягу на вірність Російській імперії, а в 1842-му отримав дворянство. Його герб було занесено в гербовник дворян Російської імперії. У 1842 році йому за протекції генерал-губернатора навіть було запропоновано посаду директора університетської терапевтичної клініки та очільника першої кафедри внутрішньої медицини в Університеті св. Володимира. На момент пропозиції А.-Ф. Мерінгу виповнилось 37 років. До честі Августа-Фрідріха він категорично відмовився від цієї відповідальної посади. Будучи досвідченим лікарем-практиком старої школи, він розважливо вирішив, що не зможе гідно виконувати обов'язки очільника університетської клініки. Він резонно вважав, що на зламі становлення клінічної медицини недостатньо володіє знаннями щодо нового клініко-анатомічного напрямку в терапії. У 1843 році Август-Фрідріх придбав власний маєток у селі Ковраї Золотоніського повіту тоді Полтавської губернії та залишив лікарську практику в Києві. Незважаючи на такий гідний для наслідування вчинок Августа Фрідріховича, мусимо визнати, що недолюга традиція вирішення кадрових та організаційних питань медичної галузі можновладцями та лікарями, що їх курують, виходячи з власних, а не загально-суспільних інтересів, збереглась і натеper. А тоді сімейним лікарем Д.Г. Бібікова став популярний на той час у Києві професор М.І. Козлов. І вже Михайло Іванович поїхав до Петербурга з Д.Г. Бібіковим, якого було призначено міністром внутрішніх справ імперії. Там за високої протекції Дмитра Гавриловича професор М.І. Козлов спочатку обійняв посаду віце-директора медичного департаменту МВС, а потім і начальника Медико-хірургічної академії Санкт-Петербурга. Та от тільки повідана професором Пелешуком А.П. слухачам курсів ФПК історія про В.П. Образцова та М.І. Драгомирова зовсім не мала найменших ознак кон'юнктурного підходу чи їх суто прагматичних особистих зацікавлень. А Анатолій Петрович був тонким пси-

хологом і мав особливе відчуття щодо характеру людських взаємин.

Після тієї пам'ятної оповіді вже минуло майже 25 років. У нашому суспільному житті відбулись кардинальні зміни. Вони не тільки збудили особливий інтерес до багатьох визначних подій та особистостей, але й зробили можливим доступ і вивчення багатьох архівних документів. Факти — вперта річ, і їх ретельне вивчення та неупереджений аналіз можуть дати правильне розуміння. На щастя, сьогодні маємо неабиякий поступ у встановленні фактажу життєвого шляху й наших героїв. Вже з позицій сьогодення всебічно оцінено наукову спадщину, систематизовано біографічні дані й навіть встановлено нові факти з життя корифея світової внутрішньої медицини київського професора-терапевта В.П. Образцова [1-12]. Зрештою завдяки успішно здійсненому В.Г. Передерієм та В.П. Шипуліним (очільники кафедри внутрішньої медицини, яку протягом 11 років свого часу очолював і професор В.П. Образцов) аналізу точно встановлено саму дату народження Василя Парменовича — 1 січня 1851 року (за старим стилем) [2]. Бо, як відомо, в публікаціях про В.П. Образцова трапляються різні дати його народження — 1849, 1850, 1851 роки.

Тішить і те, що натеper ми все ж спромоглися повернути добре ім'я визначного державного діяча Михайла Івановича Драгомирова [13-21]. Київській інтелігенції цей високопоставлений чиновник царської адміністрації добре знаний як «таємний Никодим українства» останніх десятиріч XIX століття. Цим шанобливим найменуванням Михайло Іванович завдячує одному з корифеїв українського театру М.К. Садовському (справжнє прізвище Тобілевич). Микола Карпович у книжці «Мої театральні згадки» [22] відверто зазначив: «...на місце графа Ігнат'єва, після приїзду царя до Києва, був призначений на Київського генерал-губернатора М.І. Драгомиров. Це був, може сказати, таємний Никодим українства. За його влади ми зітхнули вільніше, і, незважаючи на всі доноси жандармерії в особі генерала Новицького, який писав, що Драгомиров українофільствує, він такий був сильний у двірських сферах, що утримався на своїм посту до самої своєї смерті». До цього часу ця постать була відома досить вузькому колу фахівців-військовиків та істориків. Мені особисто розповідав шановний Салюк Микола Михайлович² (співробітник Музею-садиби генерала М.І. Драгомирова) соромливу історію про візит у 1977 році до Конотопа делегації представників громадськості болгарського міста-побратима Мездріх. Приїзд було приурочено до сторіч-

² Автор висловлює щире вдячність Миколі Михайловичу Салюку — співробітнику Музею-садиби генерала М.І. Драгомирова — за його допомогу та консультації в підготовці матеріалів до друкування.

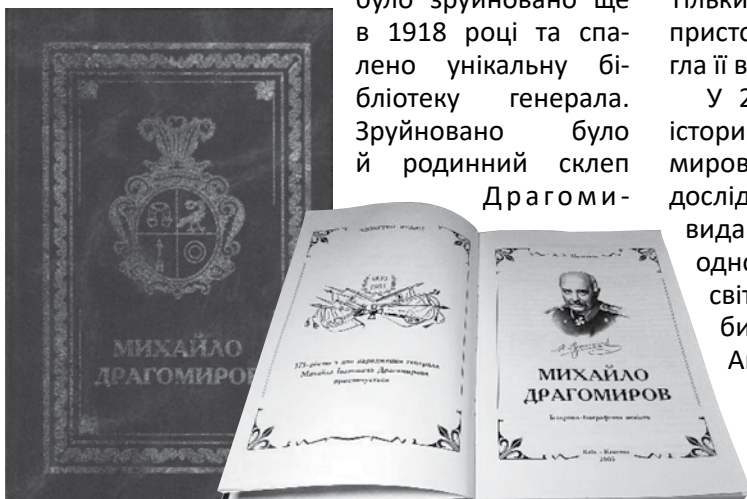
чя звільнення Болгарії від османсько-турецької навали. Тож вдячні болгари неодмінно бажали віддати честь і вклонитись могилі визначного уродженця Конотопщини, славного українця, генерала Михайла Івановича Драгомирова. Вони ж бо пам'ятали, що в 1877 році саме він командував успішною військовою операцією з форсування російськими військами Дунаю. Сьогодні в Болгарії, у Великотирновській і Пернікській областях, є два містечка, названі на честь Михайла Драгомирова. Але родинну садибу Драгомирових у Конотопі

було зруйновано ще в 1918 році та спалено унікальну бібліотеку генерала. Зруйновано було й родинний склеп Драгоми-

рових. Та болгарська делегація вважала своїм священним обов'язком здійснити покладання на могилу героя Російсько-турецької війни генерала М.І. Драгомирова вінок із живих квітів, що були вирощені в Болгарії. Переляканий Конотопський міський комітет КПУ приймає вимушене рішення негайно, хоча б символічно, відновити могилу славного земляка. Два дні болгарську делегацію возили з вінком живих квітів по Конотопу (то до пам'ятника Леніну, то на вагоноремонтний завод). Тим часом поспіхом «відновили могилу». Тільки після того, як «символічна могила» набула пристойного вигляду, болгарська делегація змогла її відвідати.

У 2005 році побачила світ фундаментальна історико-біографічна повість «Михайло Драгомиров» авторства невідомого сподвижника та дослідника Андрія Андрійовича Матвієнка. Це видання є результатом здійснених протягом не одного десятиріччя досліджень, розкиданих по світах унікальних архівних документів та особистих історико-краєзнавчих пошуків Андрія Андрійовича.

Між іншим, це в Україні з 1916 року перше окреме видання, присвячене Михайлу Івановичу. На відміну від виданої тоді В. Різниченком невеликої брошури

Музей-садиба генерала Михайла Івановича Драгомирова

(в 16 сторінок) сьогодні вже маємо всебічне та глибоке дослідження життєвого шляху Драгомирова М.І. у поважному та гарно проілюстрованому об'ємному виданні (в 416 сторінок). У 2007 році в місті Конотопі в колишньому родовому будинку та затишній садибі засновано історико-меморіальний Музей-садибу генерала М.І. Драгомирова. У цьому ж 2007 році сподвижниками-краєзнавцями віднайдено родинний склеп Драгомирових і відновлено справжню могилу генерала-героя. Сьогодні в Печерському районі Києва на честь Михайла Івановича Драгомирова названо вулицю (вона пролягає від вулиці професора Підвисоцького до вулиці Салтикова-Щедріна). У його рідному Конотопі на вулиці Драгомирова встановлено пам'ятник-погруддя генералу-герою.

Відтак натепер систематизовані біографічні дані легендарних киян професора-терапевта В.П. Образцова й обдарованого військового педагога, талановитого військового та цивільного адміністратора М.І. Драгомирова дають можливість неупереджено визначити характер та логіку їх взаємин.

Хронологія біографічних дат Михайла Івановича Драгомирова

У родовому хуторі Драгомирівський, що поблизу сотенного козацького містечка Конотоп (нині районний центр Сумської області), у дружнього подружжя дрібних дворян Драгомирових (Івана Івановича та Галини Романівни) 9 листопада 1830 року знайшовся довгожданний первісток — синочок Михась. У дитинстві його так із любов'ю називали, очевидно, віддаючи належне батьковому родоводу, що походив із Галичини. Відомо, що його прадід, Антон Драгомирецький, походив із містечка Єзупіоль біля Станіславова (сьогодні Івано-Франківська), які були тоді під владою Польщі. Гордий галичанин Антон Драгомирецький не хотів миритися з колонізацією свого краю. У 1734 році він переїхав на Лівобережну Україну, а через п'ять років одружився з дочкою українського козака Матвія Моцкевича й оселився в селі Рябці, що адміністративно входило до Стародубського полку. Дід Михайла Драгомирова, Іван Антонович, рано залишився без батька й виховувався в сім'ї козака Моцкевича, діда по матері. У 1761 році він під прізвиськом Моцкевич вступив на військову службу до армії Московської держави, а за 15 років вийшов у відставку у званні капітана. Одружившись, він оселився в маєтку своєї дружини під Конотопом. У 1786 році його як капітана під прізвиськом Драгомирецький-Моцкевич було вписано до дворянства. Через два роки він звернувся в Новгород-Сіверське депутатське зібрання з проханням змінити своє прізвисько на русифіковане Драгомиров. Батько Михайла Драгомирова, Іван Іванович Драгомиров, у 1804 році розпочав

військову службу в кавалерії, в 1825 році в чині майора пішов у відставку й повернувся до батьківського хутора Драгомирівський. Тут, власне, й народився Михайло Драгомиров та провів свої дитячі роки (його мати — Ганна Романівна Баллика). Очевидно, військове минуле пращурів Михайла Драгомирова й визначило його життєву стезю. Після закінчення Конотопського училища в 1846 році батько везе Михайла до Петербурга. Після клопотання його було зараховано до Дворянського полку. З того часу й розпочинається військова служба Михайла Драгомирова.

Після Дворянського полку Михайло Іванович пройшов зразковий вишкіл у Військовій академії (Миколаївській академії генерального штабу). Був залишений служити в генеральному штабі. Став професором тактики у Військовій академії. У ході Австро-пруської війни 1866 року був представником Росії при прусській військовій ставці. У 1869-1873 роках — начальник штабу Київської військової округи зі збереженням посади професора у Військовій академії. У Російсько-турецьку війну 1877-1878 років М.І. Драгомиров командував 14-ю піхотною дивізією, яка на початку серпня 1877 року першою переправилася через Дунай біля міста Систова під вогнем турків. За блискучі дії при переправі його нагороджено орденом святого Георгія 3-го ступеня. Тоді ж, 12 серпня 1877 року, під час оборони Шипки, був небезпечно поранений у ногу та змушений залишити діючу армію.

У 1878 році його було призначено начальником Миколаївської академії генерального штабу з присвоєнням звання генерал-ад'ютанта. У 1879 році видав свою головну працю «Учебник тактики». Відомий як принциповий противник швидкострільної зброї.

У 1889 році призначено командувачем військами Київського військового округу. Саме напередодні після скасування 1888 року Харківської військової округи до нього, крім Київської, Волинської та Подільської, долучилися Чернігівська, Курська, Харківська та Полтавська губернії. У 1897-1903 роках Михайло Драгомиров обійняв іще й посади київського, волинського та подільського генерал-губернатора. У 1901 році Михайла Івановича Драгомирова нагороджено найвищим російським орденом — святого Андрія Первозванного.

У 1903 році призначено членом Державної ради. Улітку цього ж року, коли роки та здоров'я почали вимагати свого, генерал Драгомиров подав у відставку, а вже в жовтні переїхав до Конотопа, оселившись у будинку по вулиці, яка нині носить його ім'я.

У 1905 році Михайло Драгомиров відхилив пропозицію зайняти пост головнокомандувача російською армією на Далекому Сході під

час Російсько-японської війни. Уночі 15 жовтня 1905 року Михайла Івановича Драгомирова не стало. 17 жовтня 1905 року відбулося винесення тіла генерала з будинку до парафіяльної Вознесенської церкви. Скорботну процесію, що повільно рухалася, супроводжувало багато людей, які запрудили конотопські вулиці. Наступного дня (18 жовтня) відбулося поховання Михайла Драгомирова. На могилі М.І. Драгомирова, над склепом, було встановлено великого дубового хреста з нішею, де були прилаштовані ікона св. Михайла та лампадка, а місце поховання огородили металевою огорожею. Після жовтневих подій 1917 року могилу було зруйновано. Завдяки піклуванню громадськості міста було встановлено надмогильну плиту та огорожу над «могилою Драгомирова», але не на місці родового склепу Драгомирових, а трохи на віддалі.

Хронологія біографічних дат Василя Парменовича Образцова

Василь Парменович народився 1 січня 1851 року (за старим стилем) у селі Грязовці Хреновської волості Вологодської губернії в родині священика. Після закінчення курсу духовної семінарії в 1870 році вступив до Медико-хірургічної академії в Санкт-Петербурзі. Закінчивши академію, отримав диплом лікаря і в 1875 році вступив на службу земським лікарем. Майже півтора року (в 1875-1877 рр.) працював у Великому Устюзі Вологодської губернії.

У 1877 році, з початком Російсько-турецької війни, Образцова В.П. було призначено в 42-й піхотний резервний батальйон, де з 11 листопада 1877 року по 18 листопада 1878 року служив молодшим лікарем у піхотному батальйоні, який входив до складу Ольтеніцько-Каларашського з'єднання. У 1879 році Василь Парменович повертається з війни зі світло-бронзовою медаллю на Андріївській-Георгіївській стрічці. Після виходу у відставку він відправився для удосконалення фахових знань у Німеччину, яка була одним із центрів науково-медичної думки. Молодий лікар мріяв стати хірургом. Однак незнання німецької мови завадило потрапити йому в хірургічну клініку професора р. Фолькмана та пройти вишкіл на кафедрі патологоанатома Рудольфа Вірхова. Усіма правдами й неправдами В.П. Образцов все ж зміг влаштуватись на «робоче місце» в Бреслау (нині місто Вроцлав у Польщі) до відомого патологоанатома того часу Еміля Понфіка. У його лабораторії Василь Парменович здійснив свою першу наукову розвідку — дослідження морфології крові та кістковомозкового кровотворення.

У 1879 році В.П. Образцов успішно склав докторський іспит, а в 1880 році під керівництвом професора Н.Ф. Заварикіна закінчив виконання на кафедрі гістології Медико-хірургічної академії

докторської дисертації «До морфології утворення крові в кістковому мозку в ссавців». Після її захисту він обійняв посаду ординатора Київського військового шпиталю.

Однозначно судити про те, як проходила служба В.П. Образцова в госпіталі, сьогодні складно. Проте можемо стверджувати, що саме в Київському військовому шпиталі — базі медичного факультету Університету св. Володимира — він отримав змогу пройти належний клінічний вишкіл у клініці внутрішніх захворювань. Зрештою Василь Парменович про це щиро і сам стверджує, описуючи факт знаменитого прижиттєвого встановлення діагнозу тромбозу вінцевих судин професором Мерінгом Ф.Ф. Але, отримавши в 1885 році неочікуване призначення в Мінський військовий шпиталь, він приймає рішення вийти у відставку. Зі служби в Київському військовому госпіталі В.П. Образцова було звільнено 9 липня 1885 року.

Від 1854 року по 1886 рік Василь Парменович займався приватною практикою. У 1886 році його було призначено ординатором, а в 1888 році — завідувачем терапевтичного відділення Київської Олександрівської лікарні.

У 1891 році В.П. Образцова було обрано приват-доцентом, а в 1893 році — професором Київського університету по кафедрі приватної патології й терапії. Окрім того, в 1903-1918 роках був директором факультетської терапевтичної клініки (будинок № 17 по бульвару Шевченка), яка пізніше, вже як складова міської лікарні № 22, була названа його ім'ям.

В.П. Образцов був головою Київського фізико-медичного товариства, Київського товариства лікарів, є засновником Київської терапевтичної школи.

Окрім дисертації, надрукував низку робіт, переважно з діагностики. Розробив методи глибокої ковзної пальпації органів черевної порожнини (1887), вистукування грудної клітки безпосередньо одним пальцем (1910). У 1909 році став першим у світі з тих, хто докладно описав клінічну картину тромбозу (у співавторстві зі своїм учнем М.Д. Стражеском), в 1910 році описав клінічну картину інфаркту міокарда.

Помер у Києві 14 грудня 1920 року. Похований на Лук'янівському кладовищі.

Ретельний аналіз хронологічних даних біографії визначних громадян київської спільноти М.І. Драгомирова та В.П. Образцова дає нам змогу простежити їх життєвий шлях, порівняти конкретні події їхнього життя та спробувати зрозуміти сутність взаємин. Як бачимо з викладеної хронології дат біографій, до 1877 року їх перебування в часових інтервалах і географічних просторових територіях зовсім не збігаються. Дати їх народження свідчать про те, що вони належали до різних по-

колінь. Дитинство та становлення наших героїв як особистостей відбувалось у родинах і громадах із різними традиціями. Хоча, зрозуміло, вони були дітьми свого часу й жили в реаліях російської імперської дійсності. Але при цьому Михайло Драгомиров добре пам'ятав про своє походження і до того ж досконало знав свій козацький родовід. «Народився я в серці Малоросії — Чернігівському Конотопі, — тож не може раптом з мене вийти якийсь там тамбовець, могильовець чи калужанин, ба навіть бердичівець — кожному своє», — не криючись, відверто говорив він [13]. А якось у 1884 році, після закінчення одного із засідань Управи військово-санітарного товариства, головою якої було обрано генерала М.І. Драгомирова, в нього відбувся цікавий діалог зі своїм підлеглим, тоді ще полковником Володимиром Олександровичем Сухомлиновим (згодом генерал від кавалерії, військовий міністр Російської імперії в 1909-1915 роках). «А ви знаєте, Михайле Івановичу, моє прізвище ... зазнало ... змін. Мій дід походив з українського роду Сухомлинів. Батько також мав прізвище Сухомлин. Та при переселенні до Сибірської губернії наприкінці XVIII сторіччя воно перетворилося на Сухомлинов», — поділився з шефом сокровенним Володимир Олександрович. І у відповідь на це зізнання він почув: «До 1788 року наш рід мав прізвище Драгомирецькі-Моцкевичі. Але того ж таки року, на клопотання мого діда Івана Антоновича ми перетворилися на Драгомирових. Так і зникло козацьке прізвище ... у нашій гілці родоводу...» [13]. А Василь Парменович був вихідцем із родини сільського священнослужителя з російської глибинки — Вологодської губернії. Тож, бажаючи з'ясувати істинну дату його народження, В.Г. Передерій та В.П. Шипулін звернулися з відповідним запитом до Державного архіву Вологодської області, за місцем його народження. В отриманій ними архівній довідці чітко зазначено, що Василь Образцов народився і зареєстрований у метричній книзі Василівської управи Вологодського повіту. Там же зазначено його батьків: тато — Пармен Іванович Образцов і мати — Євгенія Дмитрівна й місце народження село Попівка, що біля містечка Грязовець Хреновської волості Вологодської губернії [2]. А от вищу освіту і Михайло Іванович, і Василь Парменович здобували в столичному середовищі Петербурга в елітарних вищих закладах військового відомства імперії. Правда, в Михайла Драгомирова це елітарний Дворянський полк із відмінним здобуттям початкової військової освіти (курс фельдфе-

белів) і закінчена із золотою медаллю в 1856 році Миколаївська академія Генерального штабу з жорсткою муштрою, але й належним матеріальним забезпеченням та зрозумілою перспективою кар'єри військовика. А Василь Парменович, навчаючись в Імператорській медико-хірургічній академії, перебував у скрутному матеріальному становищі [1]. Давав він собі раду дякуючи мізерним заробіткам у церковному хорі. Студент В. Образцов між заробітком і революційною діяльністю старанно бігав на лекції вже відомого тоді хірурга М.В. Скліфосовського, з жадібністю слухав професора С.П. Боткіна [3]. Захопленість хірургією та клінічними дослідженнями залишилася в нього на все життя. Як свідчить хронологія біографій наших героїв, вони навчалися у Петербурзі в різний час, отже, і не могли зустрічатись.

Потрібно розуміти, що за викладеною вище сухою хронологією біографій ховається сповнене пригод життя обдарованих особистостей, творча й невтомна праця яких і зробила з них геніїв. Обидва вони навчалися успішно й були кращими серед кращих. Їх доля під час навчання склалася по-різному. Відтак і після здобуття фахової освіти умови їх становлення й традиції громад, серед яких воно відбувалось, залишалися суттєво відмінними.

Михайло Драгомиров після навчання в Дворянському полку прапорщиком лейб-гвардії Семеновського полку бере участь в Угорському поході в 1848-1849 роках [20]. 25 серпня 1854 року в чині поручика він вступив до Імператорської військової академії (з 1855 року Миколаївська академія Генерального штабу). Після успішного її закінчення (був другим випускником в її історії, удостоєним медалі, за успіхи його прізвище внесено на мармурову дошку кращих випускників) був зарахований до Генерального штабу [19, 20]. Уже в 1857 році Михайло Іванович опублікував свою першу друковану працю «Про висадки

в стародавні та новітні часи» [19]. Це видання до початку ХХ сторіччя було найпопулярнішим історичним дослідженням про військові десантні операції [13]. Праця починається дослідженням десантувань у стародавні часи доби розвитку грецького військового мистецтва аж від спорядження військової експедиції проти Трої. Далі розглядається опис десантів у середньовіччя (експедиції норманів у Північному і Балтійському морях та Італії, підкорення Вільгельмом Завойовником Англії, походи Олега та Святослава до Греції, експедиції доби хрестових походів і низка морських експедицій Туреччини для підкорення східних островів Середземного моря) з подальшою оцінкою десантних експедицій шведів до Німеччини (1630) і Данії (1700). Доведено, що саме Швеції належить першість в організації десантів під прикриттям. Подано опис невдалої трирічної експедиції Наполеона Бонапарта до Єгипту (1798) та спільного десанту англійських і російських військ у Голландії в 1799 році. Але особливо важливе місце в дослідженні посідає ретельний аналіз чинників успіху об'єднаного англо-французького десанту в Криму в 1854 році. Зазначимо й те, що молодий учений-військовик серед багатьох чинників чітко визначив і новизну, якою відзначалася ця операція, — розвиток пароплавання. Можна з певністю говорити про те, що чітке визначення М. Драгомировим на тлі історичної аналітики військових чинників успіху десантування звернуло на себе увагу прибічників докорінних військових реформ. А необхідність їх здійснення після дошкульної поразки Російської імперії в Кримській війні 1853-1856 років була очевидною. За відмінні успіхи в науках йому в 1857 році було присвоєно звання штабс-капітана [20]. Для вивчення військової справи в 1858 році Михайло Іванович був відряджений за кордон [20].

У Франції, Бельгії та Англії М. Драгомиров взято займається збиранням відомостей із військових наук, особливо цікавиться питаннями тактики. Його звіти вражають глибокою аналітикою та вмінням логічно, а не на віру й без практичного підтвердження, сприймати розрекламовані теорії або явища. У листопаді 1858 року штабс-капітан Драгомиров М.І. їде до Італії, де його й застає війна Франції та Італії проти Австрії. Через військові дії йому продовжують термін відрядження ще на рік. І Михайло Іванович як спостерігач при штабі сардинської армії взяв участь в Австро-італо-французькій війні 1859 року [13]. Повернувшись із Сардинії до Росії, він видав «Нариси австро-італо-французької війни 1859 року» [19]. Вражає серйозне ставлення й гуманізм, з якими 28-річний бойовий офіцер у звітах описує стан військової медицини в європейських арміях. Тож процитуємо дані, які щодо цього наводить у своєму фунда-

ментальному дослідженні [13] Андрій Андрійович Матвієнко.

«Неабияку увагу приділив Драгомиров і студіям організації чужоземних шпиталів і догляду за хворими в них. У його рапортах із цього питання викладений багатий і цікавий матеріал, де докладно описується облаштування шпиталів в Англії, Бельгії та Франції. Зокрема, в рапорті від 21 жовтня 1858 року при описі Гринвічського шпиталю він зупиняється й на питаннях утримування таких закладів (питання, чиїм коштом утримується шпиталь, як на ті часи, річ неабиякої ваги), облаштування палат, кількості медичних відділень. Як позитивне явище відзначає, що палати здебільшого на 4, щонайбільше на 8 ліжок. Повз його увагу не пройшли: способи вентиляції палат, опорядження ліжка (дзвоник для виклику сестри, шнур для вставання, солом'яник із трьох частин), догляд за хворими, число обслуги, розклад чергування, час прибирання в палатах тощо.

Він описав також турботу про потреби хворих. Молодша обслуга свої обов'язки виконує ревно. Він відзначає, що до хворого йдуть на перший поклик. Пильнувати за сигналами викликів настановлено спеціальну людину. Секрет тут у тім, що посаду добре оплачують і охочих завжди вдосталь. З іншого боку, найменша неухважність служника до хворого карається втраченою місця. Тим часом, окрім зарплатні, простий служник чи доглядальниця шпиталю одержували житло, стіл і кілька пар усілякого одягу! Тож такий служник зацікавлений у виконанні своїх обов'язків — на шальках терезів його власні гарзди. Драгомиров відзначає й те, що організація догляду за хворими дає їм змогу вільно скаржитися на поганий догляд обслуги, не боячись заслужити репутації неспокійного чи примхливого хворого. З утіхою Драгомиров констатує, що «чистота скрізь дивовижна». Його цікавить також продовольче забезпечення хворих, їхній раціон тощо.

Відвідавши англійський шпиталь Королівської колегії, Драгомиров пише про взірцевий догляд за хворими в ньому. Тут читаються лекції, даються безкоштовні консультації й практикується безкоштовне забезпечення ліками хворих. Через певний час праці в шпиталі, після опанування навичок догляду за хворими, доглядачці видають спеціальний диплом. Оскільки такий диплом цінувався і в інших медичних закладах, доглядачки ретельно виконували свої обов'язки.

Потім Драгомиров пише, що організація та стан шпитальної справи в Бельгії гірші, ніж в Англії. Дається ознаки французький вплив на організацію цієї справи.

У Брюсселі Драгомиров відвідав два шпитали й дав їхній докладний опис. Як негативне яви-

ще в брюссельських шпиталях Драгомиров наводить заведену в них зміну шпитальних лікарів — щоп'ять років їх переобирають, і те, що подальше їхнє настановлення залежить цілком від адміністрації, створеної з людей, часто не обізнаних із медициною. «Нерідко у це вплутується економічний бік справи. Якщо настійні вимоги лікаря, націлені на поліпшення лікування хворих, пов'язані з додатковими витратами, стосунки між ним та адміністрацією шпиталю загострюються, і він ризикує втратити місце. Декого таке становище змушує йти на компроміс із сумлінням, і він перетворюється на ремісника від медицини, аби тільки зберегти місце та догодити адміністрації. Звідси й обмежений прийом хворих, і передчасна виписка. Лікарі не мають перед адміністрацією права голосу».

Перебуваючи у Франції, Драгомиров також уважно ознайомився зі станом справ у лікувальних закладах. «Перше, що вражає в загальній організації цієї добродійної галузі громадської діяльності, це величезні ресурси, призначувані для полегшення мук немаєчних членів суспільства, та нагромадження тих ресурсів переважно коштом приватних пожертв. Адже в паризьких громадських шпиталях і старечих домах налічувалося 14 516 місць, і за бюджетом на 1859 рік розмір громадської допомоги становив 21 620 000 франків (5 403 000 крб) сріблом. Декотрі із цих закладів захоплюють своєю велччю й чудовою організацією», — із захватом пише він.

У Парижі Драгомиров відвідав усі найголовніші шпиталі й докладно їх описав, додавши плани розміщення приміщень і світлини.

Згадуючи про низьку оплату праці няньок (15 ф. на місяць попри те, що одна нянечка обслуговує десять хворих), Драгомиров писав: «Взагалі-то на цю частину служби, судячи з усього, не слід шкодувати витрат: будь-яка економія тут негайно відобразиться на гараздах хворих. У військових шпиталях, де прислужують солдати, догляд за хворими в найжалюгіднішому стані».

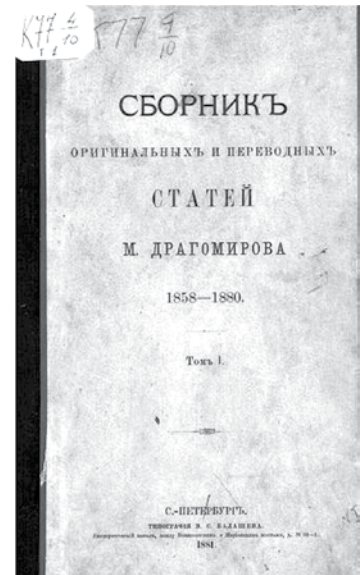
Пояснюючи, чому він зосереджує свою увагу на лікарнях та шпиталях за кордоном, Драгомиров пише, що ця ділянка є надто важливою і перебуває під «людським інтересом».

Цікавим є й те, що пильний у своїх спостереженнях молодий дослідник військової справи звертає увагу на значення «національного характеру» військовослужбовців. У цьому ж рапорті М. Драгомиров говорить про такий важливий чинник успішного навчання бельгійських солдатів, як їхній «національний характер», що перевершує французький наполегливістю та позитивними якостями. Михайло Іванович вже тоді розумів вагу національних особливостей характеру солдата та вважав, що їх неодмінно треба враховувати. Для

військових з'єднань Російської імперії це було особливо актуальним. Зрештою бачимо, що після повного знищення та переформатування царатом у XVIII сторіччі українських козацьких військових формувань (полки Гетьманської української держави, Запорізька Січ, Слобожанські полки, козацькі) військові негаразди та дошкульні поразки в першій половині

XIX століття постійно супроводжують Російську імперію. Козацька військова традиція була знищена, а у створених на основі козацьких формувань з'єднаннях гусарів і драгунів нова засновувалась непросто. Тож уже в перших своїх працях молодий військовий учений М.І. Драгомиров надає великого значення моральному фактору на війні та ратує проти муштри й парадоманії, якими були заражені російські війська в миколаївську епоху, що зрештою й призвело до поразки в Кримській війні 1853-1856 років. Одразу після повернення в 1859 році до Росії М.І. Драгомиров був підвищений до звання капітана й отримав призначення ад'юнкт-професора в Миколаївській академії Генерального штабу по кафедрі тактики [19, 20].

Важко сказати, як би склалась професійна кар'єра молодого прогресивного вченого-військового Михайла Івановича Драгомирова, якщо б уся його викладацька та наукова діяльність в академії не збіглася в часі із здійсненням докорінних військових реформ — складника буржуазних реформ у Російській імперії. Скасування кріпацької залежності, судова та земська реформи зробили неминучим перетворення російської армії на масову армію буржуазного типу. У зв'язку з розпочатими реформами в армії, запровадженням нових видів озброєння виникла й необхідність докорінно змінити тактичну підготовку військ. І одним із військових діячів, який не тільки це зрозумів, а й щонайактивніше йшов назустріч вимогам часу в теоретичних розробках і на практиці, був ад'юнкт-професор Драгомиров М.І. Військові реформи здійснювались командою військового міністра Д.О. Мілютіна. У цій команді реформаторів доробок Михайла Івановича Драгомирова як новатора у військовій педагогіці та розробці новітніх підходів у тактиці посідає важливе місце. До речі, визначне місце

в цій команді щодо реформування військової медицини посідав і родоначальник Київської школи внутрішньої медицини директор медичного департаменту військового відомства імперії професор-терапевт Ф.С. Цицурін.

Для того щоб зрозуміти логіку рішень і дій визначного військового та цивільного адміністратора Михайла Івановича Драгомирова, потрібно хоча б коротко розглянути ідеологію команди реформаторів і визначити характер їх відносин з іншими владними структурами імперії. Реформи, що їх провадила команда Д.О. Мілютіна, як це часто бувало в таких випадках у Росії, з одного боку, викликали схвалення й підтримку, а з іншого — наражалися на потужну протидію. Новації Д. Мілютіна та його сподвижників зустріли шалений опір реакційних кіл, стали об'єктом їхніх агресивних випадів. Зрештою інакше й бути не могло. Дворянство та поміщики не переставали дивитися на розкріпачених селян як на свою власність і бойкотували призов останніх до війська, бо це позбавляло їх дешевих робочих рук, а отже, й прибутків. Деякі друковані органи почали активну й неприховану кампанію проти мілютінських реформ, а водночас і проти М. Драгомирова як одного з вірних прибічників міністра. Цю кампанію очолили шеф жандармів граф П. Шувалов і голова міністерства народної освіти відомий реакціонер граф Д. Толстой. Йдучи на прямі провокації, не без відома жандармського III відділку, на Д. Мілютіна намагаються начепити личку небезпечної для російської держави людини. У своєму «Щоденнику» Дмитро Олексійович зазначив: «Недарма цареві вже давно доповідали, що я ліберал, демократ, червоний і взагалі людина небезпечна». Піддаючи критиці миколаївські порядки, феодально-кріпосницьку систему, будучи прибічником буржуазних реформ та перебудов суспільного життя, Д.О. Мілютін водночас із засторогою ставився до революційно-демократичного руху, вважаючи, що істотних змін у суспільному житті можна досягти й ліберальними заходами, себто шляхом «революції спокійної». Якимось під час зустрічі з М.І. Драгомировим Дмитро Олексійович після ознайомлення з черговою редакційною статтею в «Московських відомостях» зауважив: «Я розумію один вид корисних революцій: це ті, що відбуваються спокійно, обмірковані в головах людей, здатних дати істинну користь для народу; революція ж, що дихає фанатизмом, революція насильницька, так звана народна, не призводить до поліпшення суспільства, бо тільки руйнує, нічого натомість не створюючи. Де сліпий фанатизм і сила безглузлого натовпу, там нема розсудливості, а без розсудливості навряд чи можна досягти успіху в громадському впорядкуванні» [13].

Із 1861 року М.І. Драгомиров починає активно співпрацювати з російськими військовими журналами. Власне, у 60-х роках з'являється багато його праць, на які звертають увагу військові фахівці. Він видає зі своїми коментарями Суворовську «Науку перемагати». Лекції, що їх читав ад'юнкт-професор Драгомиров М.І. в ті роки в академії, також зажили слави найкращих у стінах закладу. У 1861-1863 рр. його слухачем за курсом тактики був спадкоємець-цесаревич — майбутній імператор Олександр III. У грудні 1863 року Михайла Івановича було призначено професором академії по кафедрі тактики. У квітні 1864 року М.І. Драгомирову присвоюють звання полковника з призначенням начальником штабу 2-ї гвардійської кавалерійської дивізії. Одночасно з виконанням нових обов'язків він продовжував професорську діяльність в академії. У червні 1866 року Михайла Івановича було відраджено військовим агентом у пруську армію на час Австро-прусської війни 1866 року. Звіти його відраджень із театрів військових дій в Європі були змістовними, мали важливе практичне значення для вироблення тактики реформування російських військ і викликали особливий інтерес. Після повернення з театру бойових дій він продовжив службу в академії, поєднуючи викладацьку діяльність із членством у дорадчому комітеті Головного управління Генерального штабу. У тому ж 1866 році він видав «Записки тактики для військових училищ», а в 1868 році публікує докладний нарис «Розбір роману «Війна і мир» Л.Н. Толстого з військової точки зору» (праця вийде окремим виданням у Києві в 1895 році). У 1868 р М.І. Драгомиров отримує звання генерал-майора [13, 19, 20].

У 1869-1873 рр. Михайла Івановича було призначено начальником штабу Київського військового округу зі збереженням посади професора у Військовій академії. Щодо призначення генерал-майора Драгомирова М.І. начальником штабу Київського військового округу є дві протилежних версії. За однією [13] причина полягала в складній ситуації в окрузі та в крайній потребі негайно її виправити. За іншою [18] — талановитий професор став жертвою інтриги проти військового міністра. Консерватори в оточенні Олександра II прагнули показати, що військові реформи Д.О. Мілютіна розхитують підвалини Російської імперії. Зважаючи на те, що наприкінці 1868 року в підвідомчій військовому міністерству Медико-хірургічній академії почались заворушення, було визнано за необхідне взяти всі військово-навчальні заклади під більш жорсткий контроль. Прогресивного військового професора М.І. Драгомирова перевели в штаб Київського військового округу. На користь такої версії може свідчити й те, що після 1869 року праці Драгомирова довго не публікувалися. Очевидно, причиною цього стала немилість, в якій він перебував. Однак у 1872 році він знову став ба-

жаним автором для військових журналів і навіть увійшов до складу імператорської свити — мабуть, Олександр II змінив гнів на милість.

На посаді начальника штабу Київського військового округу генерал перебував близько чотирьох років. У Києві професор Драгомиров М.І. познайомився з членом Київської громади відомим українським істориком, археологом та етнографом, викладачем Київського університету св. Володимира — Володимиром Боніфатійовичем Антоновичем [13]. Михайло Іванович, якщо дозволяв йому час, любив відвідувати лекції на історичні теми, що їх читали члени Тимчасової комісії для розгляду стародавніх актів (наукова установа, створена в Києві в 1843 році при канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора). Наприкінці 1869 року на лекції про княжі часи в Україні, яку блискуче виголосив головний редактор цієї комісії Володимир Антонович, і відбулось їх знайомство. Згодом воно переросло в щирі багаторічну дружбу (і це незважаючи на те, що опальний київський учений-історик ще з 1857 року перебував під таємним наглядом поліції). З огляду на біографічні дані генерала Михайла Драгомирова можемо зауважити, що, власне, вчений-історик В.Б. Антонович, якого своїм учителем вважав сам М.С. Грушевський, розбудив у нього особливий інтерес до історії України. Хоча допитлива вдача Михайла Івановича ще під час служби в Петербурзі змушувала його турбувати земляка-конотопця, званого історика, джерелознавця та архівіста Олександра Лазаревського щодо історичних наукових праць (пам'ятаємо ж, що й перша друкована праця науковця-військовика була історико-військовою). Надалі за бажання досягнути засади й духовні надбання минулих часів такий інтерес лише зростатиме і зростатиме. А нові знайомства цьому тільки сприятимуть.

14 березня 1873 року генерал-майор Драгомиров М.І. отримав призначення на посаду командувача 14-ї піхотної дивізії Одеського округу і покидає Київ [17]. І вже на цій посаді невтомний військовик-реформатор продовжує створювати свою школу з командирів різних рангів [13], які в навчанні підлеглих виходили з принципу підготовки солдата для самостійних дій у бою. Виключно важливу роль Михайло Іванович надавав військовій дисципліні, виступав за сувору законність всіх відносин в армії, обов'язкову для всіх військовослужбовців, незалежно від службового становища. Як військовик-науковець у цей період він багато працює над розвитком теорії тактики стрілецьких шеренг. Серед турбот щодо службових обов'язків командувача дивізії уваги вимагали й родинні справи. У дружній родині Драгомирових, починаючи з 1870 року, що не рік, то нове поповнення. 10 січня 1870 року в них народився син Іван, 8 серпня 1871 року — донька Софія, а 4 липня

1872 року — син Олександр. А віддаючи на навчання до Кишинівської чоловічої гімназії свого старшого сина Михайла, генерал знайомиться з нещодавно прибулим до міста вчителем цієї гімназії Іваном Семеновичем Левицьким (Нечуєм-Левицьким) [13]. Письменник викладав історію, а також російську мову. Іван Семенович був чудовим знавцем історичної науки, тож на цьому ґрунті в них і склалися добрі стосунки. Якось, перебуваючи в службових справах в Одесі, Михайло Іванович зацікавився з видатним діячем українського театру, драматургом М.Л. Кропивницьким [13]. Добрі, щирі стосунки вони підтримували до кінця життя. Очевидно, саме Марко Лукич і познайомив Драгомирова на одній із вистав в одеському театрі з професором університету, майбутнім лауреатом Нобелівської премії, біологом Іллею Мечниковим. Службові обов'язки вимагали від командира дивізії М.І. Драгомирова час від часу відвідувати Миколаїв, де розташовувався 54-й Мінський піхотний полк. Там він і заприятелював з начальником порту (який, між іншим, був і військовим губернатором Миколаєва) адміралом, генерал-ад'ютантом Миколою Андрійовичем Аркасом, батьком відомого українського історика й композитора Миколи Миколайовича Аркаса. Родина Аркасів імпонувала М.І. Драгомирову загальнодемократичними поглядами, а також високим почуттям офіцерської честі братів Миколи та Захара. До речі, старший брат адмірала Захар Андрійович Аркас заснував у Севастополі Морську бібліотеку, займався античною археологією Причорномор'я [13].

Таким чином, генерал-майор Драгомиров М.І. на початок Російсько-турецької війни був авторитетним військовиком із чималим не тільки фаховим, а й життєвим досвідом. Його фаховий рівень був високо поцінованим як у військах, так і в Генеральному штабі. Він як професор тактики Військової академії Генерального штабу мав особливий успіх у викладанні військової тактики членам імператорської родини. Через це його відносини з жандармським відомством були напруженими.

Інший візаві, за нашою версією, обдарований випускник Імператорської медико-хірургічної академії В.П. Образцов у 1875 році, після закінчення курсу навчання, повертається у Вологодську губернію й починає працювати у Великому Устюзі земським лікарем. Обставини цього повернення мали неабиякий вплив на його долю і є важливими для розуміння його стосунків із М.І. Дра-

Василь Образцов у молодості

Будівля колишньої земської лікарні, де в 1875-1877 рр. працював В.П. Образцов

гомировим. Більшість авторів [1, 23-28] стверджують, що Василь Парменович після успішного закінчення навчання в Імператорській медико-хірургічній академії отримав пропозицію залишитися в ній (для підготовки дисертації) на будь-якій теоретичній або клінічній кафедрі, й наголошують на тому, що саме відсутність засобів до існування змусила його відмовитись від такої привабливої перспективи. Тут потрібно мати на увазі ще й те, що студент Василь Образцов був стипендіатом Вологодського губернського земства і взагалі-то мав перед ним певні зобов'язання. Та, мабуть, це все ж не було визначальним. Головне ж було в тому, що Василь Парменович потрапив до списків жандармської охоранки як неблагонадійний [3, 24]. Він був членом студентського революційного гуртка та мав причетність до замаху на жандармського полковника Карагозова. Щодо цього, то його знаменитий учень і зять академік Микола Стражеско, посилаючись на особисто сказане йому професором В.П. Образцовим, у 1947 році згадував [24]: «Василь Парменович отримав завдання розіграти роль власника стайні та власника чудового рисака Варвара. У романі Степняка-Кравчинського «Андрей Кожухов» описано вбивство жандармського полковника Карагозова. Серед персонажів ви знайдете рудого, високого, сухотного молодого чоловіка, власника Варвара, на якому революціонер, що вбив на вулиці Карагозова, втік від переслідувача. Власника рисака потім розшукували по всьому Петербургу, але знайти не зуміли. А власником був не хто інший, як студент медико-хірургічної академії В.П. Образцов». Очевидно, що в умовах поліцейської держави саме неблагонадійність і стала визначальною в тому, що Василь Парменович не зміг продовжити навчання у військовій медико-хірургічній академії. Зрештою підтвердженням такої думки є всі ті проблеми з жандармською управою, що супроводжували лікаря Василя Образцова фактично протягом усього життя. Вони суттєво заважали йому у фахо-

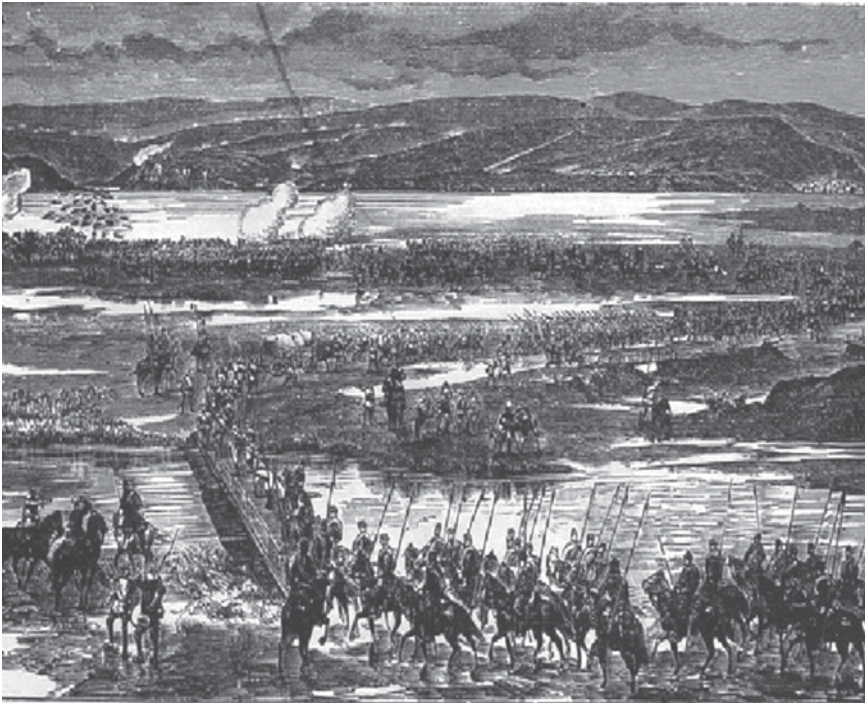
вій самореалізації. Отже, в 1875 році обдарований випускник Імператорської медико-хірургічної академії В. Образцов, незважаючи на пропозицію продовжити навчання для написання дисертації, розпочав свій тернистий шлях земського лікаря у Великому Устюзі Вологодської губернії. Там він самовіддано працює й створює вірцеву амбулаторію [3, 4]. І, зрештою, важко сказати, як би склалась подальша доля Василя Парменовича, але 17 вересня 1877 року йому вручають мобілізаційний припис військового лікаря. У збереженій особовій справі В.П. Образцова значиться: «...Перебуваючи Велико-Устюзьким земським лікарем, Найвищим наказом по військовому відомству про чини цивільні за № 44 призначений 17 вересня 1877 року в 42-й піхотний резервний батальйон молодшим лікарем» [1]. Тож у жовтні 1877 року В.П. Образцов у складі піхотного батальйону вирушає на Балкани на Російсько-турецьку війну.

На думку багатьох дослідників [1-4], там і могла доля подарувати йому доленосну зустріч із важко поранилим бойовим генералом, героєм переможної переправи через Дунай та штурму Шипки, командувачем 14-ї (Одеської) дивізії Михайлом Івановичем Драгомировим. Але події життя наших героїв у часовому та географічному вимірах розгортались тоді так.

Увечері 11 червня, після майже двомісячного очікування, на нараді в Турну-Мугареллі було визначено, що форсування Дунаю проводитиметься в районі Зимниця-Систово вночі проти 15 червня. Здійснення цієї операції покладалося на генерал-майора М.І. Драгомирова та його 14-у дивізію. Для Михайла Івановича ця операція була надважливою — вона мала на практиці підтвердити ефективність методів виховання та навчання військ тактичної злагоженості, запроваджених ним у 14-й піхотній дивізії. Переправа через Дунай стала суворою перевіркою для всієї дивізії, від командира до останнього солдата, і всі вони з честю витримали іспит. Вона однозначно підтвердила правильність запровадженої системи виховання й навчання та забезпечила повну злагоженість дій усіх підрозділів 14-ї піхотної дивізії.

Тож уранці 12 червня генерал Драгомиров зібрав начальників підлеглих йому частин і оголосив наказ про початок руху загону до Зимниці. Особливо наголосувалося на важливості дотримання всіх заходів щодо маскування, аби турки не виявили зосередження військ десанту. За його наказом полки 14-ї дивізії призначалися в десант рейсами за порядковими номерами. Першим мав відбутися 53-й Волинський, останнім (п'ятим) — 56-й Житомирський. Сам Драгомиров мав переправитися з третім рейсом.

Досвід форсування Дунаю в 1877 році став цінним внеском у розвиток не тільки російського військового мистецтва на терені форсування великих

Переправа через Дунай 14-15 червня 1877 року в районі Зимниці-Систово
[\[http://igor-grek.com/publ/hronos/1877rus_turk/8-1-0-1077\]](http://igor-grek.com/publ/hronos/1877rus_turk/8-1-0-1077)

На одному з понтонів видно фігуру Драгомирова в білому кителі. Художник Н.Д. Дмитрієв-Оренбурзький [\[http://warspot.ru/4284-uchitel-ru\]](http://warspot.ru/4284-uchitel-ru)

річок. Цю операцію десантування, яка здивувала світ, згодом старанно вивчали, довго аналізували не лише російські, а й західні військові теоретики. Її визнавали однією з найвдаліших операцій у цій війні. Вона з часом увійде до підручників тактики як класичний приклад успішного подолання великої водяної перепони. Сам хід переправи російських військ через Дунай став певною реалізацією прогресивних на той час військово-педагогічних і тактичних засад генерала М.І. Драгомирова як військового теоретика.

О 14-й годині 15 червня 1877 року російські війська, підтримувані артилерією, вже зайняли Систовські висоти, а о 15-й — увійшли до міста. Не-

забаром сюди прибув і командарм М. Драгомиров: тут його захоплено вітало нечисленне болгарське населення (мирні турецькі жителі залишили місто разом із військами). Після зайняття Систово бій почав ущухати, хоча поодинокі перестрілки тривали ще до вечора. Невдовзі на правий берег переправився зі своїм почтом і цар Олександр II. Вдячно обнявши Драгомирова і трічі з ним почоломкавшись, цар зняв зі своєї шиї Георгіївського хреста III ступеня і почепив на ший Михайлові Івановичу. За заслуги у визволенні міста Систово генерала М.І. Драгомирова вдячні болгари обрали почесним громадянином цього міста.

Один з учасників війни турецький генерал Ізет-Фуад-Паша писав, що в них «...ніхто не міг пояснити, яким дивом операцію, яка мала б обійтися супротивникові дуже дорого, було виконано так щасливо для нього». Російські війська, які брали участь у форсуванні Дунаю вночі проти 15 червня, зазнали незначних утрат: було вбито і поранено 30 офіцерів та 782 солдати. І це, враховуючи важкі бої, що точилися за захоплення й розширення плацдарму на правому березі. Преса всього світу швидко рознесла звістку про цю операцію. Англійська газета «Дейлі Ньюз» писала, що переправа відбулася «несподівано, швидко, з дивовижною енергією та напрочуд мистецьки». Європейська преса, вражена подіями під час

форсування, не забарилася нагадати й обіцянку головнокомандувача турецьких військ Абдул-Керім-Паші «втопити в Дунаї всю російську армію». Незабаром після переходу російських військ через Дунай головнокомандувача турецької армії Абдул-Керим-Пашу було усунено з посади.

А 12 серпня 1877 року харизматичного командувача 14-ї Одеської піхотної дивізії генерал-майора Драгомирова під час боїв за Шипкінський перевал було важко поранено. Зважаючи на важкий стан після надання першої допомоги в Габрово, його було перевезено до медсанчастини у Фратешти. Тут його оглянув професор С.П. Боткін і вночі

14 серпня занотував: «Драгомирова рана досить важка — роздроблено колінний суглоб» [13]. Із Фратешти, після накладення на коліно гіпсової пов'язки, генерала М.І. Драгомирова вивезли до Кишинівського шпиталю. У Кишиневі санітарний потяг № 8, з яким прибув генерал М.І. Драгомиров, зустрічало багато людей, а головне — дружина з дітьми. Після консилиуму в шпиталі № 60 відомий хірург М.І. Пирогов, який свого часу врятував ногу Джузеппе Гарібальді від ампутації, тепер висловився за її проведення [29]. Місцеві ж лікарі мали іншу думку. Заручившись підтримкою лікаря Миколаївської інженерної академії Григоровича Абрама Платоновича (тестя Михайла Івановича) та старшого ординатора-хірурга військового тимчасового шпиталю № 60 Суботіна, вони консервативним лікуванням зберегли таки генералові ногу [13]. Поранення було аж надто серйозним, і лікарі довго не могли передбачити, чим завершиться одужання Драгомирова. У довідці про поранення, складеній у жовтні, шпитальні лікарі констатували: «Поранення генерал-лейтенанта Драгомирова наскрізне, правого колінного суглоба, вхідний отвір якого міститься зовні колінної чашки, а вихідний біля внутрішнього краю підколінної ямки з пошкодженням зв'язкового апарату та суглобових поверхонь кісток. Загоювання поранення відбувалося задовільно, і на цей момент рана повністю закрилась, залишивши запалення суглоба, наслідки якого нині з певністю передбачити неможливо: процес може завершитися або нерухомістю, або обмеженою рухомістю колінного суглоба; в будь-якому разі поранений буде спроможний послуговуватися своєю кінцівкою досить задовільно, але лише через кілька місяців від сьогоднішнього дня».

Повільне загоювання рани, непевність у позитивних наслідках лікування, вимушена бездіяльність впливали на Михайла Драгомирова приголомшливо. Такі випробування, такі фізичні й моральні страждання він мусив перетерпіти, щоб лишитися в шерензі, щоб і далі з честю виконувати свій військово-патріотичний обов'язок, як він його розумів та усвідомлював. І Михайло Іванович не опускає рук, продовжує активне листування зі своїми армійськими товаришами. 27 вересня 1877 року він пише до командувача 8-го корпусу генерала Ф.Ф. Радецького лист із клопотанням призначити своїм наступником на посаді командувача 14-ю піхотною дивізією М.Ф. Петрушевського.

Після одужання Михайло Іванович трохи накульгував на праву ногу. Ця обставина не дозволила йому повернутися до діючої армії. Імператор Олександр II та імператриця ставилися до Михайла Івановича зворушливо і ласкаво, повсякчас цікавилися станом його здоров'я. Першого вересня «За відзнаку при захисті Шипкінського перевалу 12 серпня» йому присвоєно звання генерал-лейте-

нанта, а 8 жовтня Драгомирова відраховано з посади начальника 14-ї піхотної дивізії із залишенням на посаді у Генеральному штабі. 1 квітня 1878 року генерал-лейтенанта М. Драгомирова призначено начальником Академії Генерального штабу. 15 червня того ж року Михайлові Івановичу було присвоєно звання генерал-ад'ютанта. Виданий ним у 1879 році «Підручник тактики» служитиме понад 20 років основним посібником для навчання офіцерів мистецтву тактики.

В.П. Образцов перебував у зоні військових дій з 11 листопада 1877 по 18 листопада 1878 року. Він служив молодшим лікарем у піхотному батальйоні, який входив до складу Ольтеніцько-Каларашського загону й дислокувався в тилу військ діючої армії на території Румунського князівства [1, 3]. Це з'єднання було офіційним учасником бойових дій. Проте воно брало участь вже на завершальних етапах військових дій на лівому березі Дунаю проти фортеці Силістрії. Хоча Василь Парменович знаходився зі своїм батальйоном і на переправі через Дунай у місті Зимниця. От тільки це було вже в період з 27 січня по 28 серпня 1878 року, коли там були зосереджені основні військово-медичні сили: головні перев'язочні пункти, військово-тимчасові госпіталі та лазарети. Тобто, висловлюване багатьма дослідниками [1-4, 30] припущення щодо знайомства героя Російсько-турецької війни генерала М.І. Драгомирова з лікарем пересувного госпіталю Червоного Хреста В.П. Образовим викликає великі сумніви через хронологічні та географічні невідповідності подій.

Російсько-турецька війна 1877-1878 років.
Госпіталь для російських військовиків
[Джерело: <http://diaryrh.ru/historical-photos/russo-turkish-war-of-1877-1878>]

Список використаної літератури

1. Бойчак М.П. История Киевского военного госпиталя. Киевский госпиталь — учебная и научная база медицинского факультета Университета Св. Владимира и Киевского медицинского института [Текст] / М.П. Бойчак. — К.: Пресса Украины, 2005. — С. 435-438.
2. Передерий В.Г. Настоящие врачи. Из истории кафедры факультетской терапии № 1 Национального медицинского университета [Текст] / В.Г. Передерий, В.П. Шипулин. — Нац. мед. ун-т им. А.А. Богомольца. — К.: [б. в.], 2001. — С. 45-82.
3. С уважением к традициям. В ногу со временем [Текст] / Под общей редакцией проф. А.Л. Верткина. — Библиотека Российского научного медицинского общества терапевтов. — М.: ООО «КСТ Интерфорум», 2014. — 56 с.
4. Бойчак М.П. Профессор В.П. Образцов — создатель Киевской терапевтической школы, автор открытий, не тускнеющих со временем [Текст] / М.П. Бойчак // Серце і судини. — 2016. — № 3. — С. 7-13.
5. Ларинский Н.Е. История физикальной диагностики в биографиях, портретах и фактах [Текст] / Н.Е. Ларинский, В.Н. Абросимов. — Рязань: РГМУ, 2012. — 448 с.
6. Ученики В.П. Образцова [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://mediscience.ru/ucheniki-v-p-obrazcova/>
7. Василь Образцов [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.ukrainians-world.org.ua/ukr/peoples/71143d2b265dd629/>
8. Романець Дана. Медицина як мистецтво [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.umatoda.kiev.ua/number/695/203/25268/>
9. Незабутні столичні лікарі [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.interesniy.kiev.ua/nezabutni-stolichni-likari/>
10. Особняк 1859, в якому проживали Берло Г.Л., Образцов В.П., Стражеско М.Д. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://patyatyky.kiev.ua/streets/yaroslaviv-val/osobnyak-1859-v-yakomu-prozhivali-berlo-g-l-obraztsov-v-p-strazhesko-m-d>
11. Кравченко Игорь. Профессор Василий Парменович Образцов [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://health-ua.com/stati/terapiya-i-seteyupaya-meditsina/professor-vasilyi-parmenovich-obraztsov.html>
12. Василь Образцов — геніальний кардіолог [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.uamodna.com/articles/vasyli-obraztsov-genialnyy-kardiolog/>
13. Матвієнко А.А. Михайло Драгомиров [Текст] / А.А. Матвієнко. — Київ — Конотоп: Віпол, 2005. — 416 с.
14. Музей-садиба генерала М.І. Драгомирова [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Музей-садиба_генерала_М._І._Драгомирова
15. Будинок Драгомирова [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://kiev.segodnya.ua/kwheretogo/Udivitelnye-osobnyaki-Pecherska-Dom-plachushchey-vdovu-i-osobnyak-gubernatora-s-dospehami-boga-voynu-439375.html>
16. Овсієнко О.Ф. Драгомиров Михайло Іванович // Енциклопедія історії України: у 10 т. / ред. кол.: В.А. Смолій та ін.; Інститут історії України НАН України. — К.: Наук. думка, 2004. — Т. 2: Г — Д. — С. 460.
17. Бушак С.М. Драгомиров Михайло Іванович // Енциклопедія сучасної України: у 30 т. / ред. кол. І.М. Дзюба [та ін.]; НАН України, НТШ, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України. — К., 2003-2016.
18. Учитель русской армии [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://warspot.ru/4284-uchitel-russkoj-armii>
19. Гордость Отечества: Генерал от инфантерии Драгомиров [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.bratishka.ru/archiv/2009/1/2009_1_11.php
20. Драгомиров Михаил Иванович [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://encyclopedia.mil.ru/encyclopedia/history_department/more.htm?id=11513733@SD_Employee
21. Диплом «Генерал М. Драгомиров» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.qrz.ru/awards/2185.html>
22. Садовський М.К. Мої театральні згадки, 1881-1917 [Текст] / М.К. Садовський. — Харків; Київ: Держ. вид-во України, 1930. — 120 с. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://elibrary.nplu.org/object.html?id=4157>
23. Томашевский С. Биография профессора В.П. Образцова [Текст] / С. Томашевский // Сборник статей, посвященный профессору В.П. Образцову по случаю 35-летия его врачебной и научно-педагогической деятельности. — К., 1910. — С. 8-10.
24. Стражеско Н.Д. Профессор В.П. Образцов [Текст] / Н.Д. Стражеско, М.М. Губергриц, Ф.А. Удинцов. — К., 1947. — С. 7-10.
25. Михнев А.Л. Образцов В.П. К 35-летию со дня смерти [Текст] / А.Л. Михнев // Врачебное дело. — 1955. — № 12. — С. 1228-1230.
26. Грицюк О.Й. В.П. Образцов [Текст] / О.Й. Грицюк. — К., 1977. — С. 6-7.
27. Губергриц М.М. В.П. Образцов [Текст] / М.М. Губергриц // Радянська медицина. — 1937. — № 5-6. — С. 5.
28. Губергриц М.М. В.П. Образцов (К 100-летию со дня рождения) [Текст] / М.М. Губергриц // Терапевтический архив. — 1949. — № 5. — С. 11-18.
29. К 185-летию со дня рождения М.И. Драгомирова [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://encyclopedia.mil.ru/encyclopedia/history/more.htm?id=12070899@cmsArticle>
30. Шипулин В.П. В начале XX века великий ученый и талантливый клиницист был вызван на дуэль [Текст] / В.П. Шипулин // Здоровье Украины. — 2000. — № 12. — С. 36-37.

Надійшла до редакції 08.12.2017

VASYL P. OBRAZTSOV AND MYKHAILO I. DRAHOMYROV: MYTHS AND REALITY (PART 1)

M.I. Dzeman

Abstract

The article presents the materials of historical studies on the fateful role of the Kyiv, Volyn and Podillia Governor-General M.I. Drahomyrov in the creation of proper conditions for the developing of scientific and clinical talent of one of the leaders and founders of the Kyiv School of Physicians Vasyly P. Obratsov at the St. Volodymyr University of Kyiv.

Keywords: St. Volodymyr University of Kyiv, Kyiv School of Internal Medicine, V.P. Obratsov, M.I. Drahomyrov.